

ונתנה תוקף – למקורות הפיוט

מים ראשונים: הפיוט "ונתנה תוקף" הוא, ללא ספק, מרגעי השיא של תפילת הימים הנוראים ומחשובי הפיוטים בתולדות הפיוט היהודי. גם בימינו קנה פיוט זה אחיזה בציבור הרחב בארץ, בעקבות מלחמת יום הכיפורים והלחן המרטיט של יאיר רוזנבלום שחובר בקיבוץ בית השיטה, בעקבות ה"ימים הנוראים" של תשל"ג. להלן ציטוט מתוך הערך [ונתנה תוקף](#) בויקיפדיה: "הפיוט נמצא בגניזת קהיר, ותוארך למאה ה-10 לכל המאוחר; על סמך הממצאים מהגניזה, ועל סמך אופי השפה העברית המשמשת בו, מייחסים החוקרים את הפיוט לפייטן ארץ-ישראלי קדום מהתקופה הביזנטית. ייתכן שמדובר ביניי או אלעזר הקליר, שחי בארץ ישראל במאות ה-6 או ה-7 לספירה, או בפייטן ארץ-ישראלי אחר מתקופתם. יש הטוענים גם – על סמך העובדה שאין בפיוט משקל מדויק, על פי תוכנו האוניברסלי ומפני שהוא כמעט לא מחורז – שהוא אף מוקדם לתקופה זו".

אין ספק שהפייטן העלום של פיוט זה, היה בקי במקורות וביסס את מילות הפיוט על פסוקים ומדרשים רבים ושזר אותם ביד האמן שלו לכדי יצירה בפני עצמה. אנו ננסה להתחקות אחר כמה ממקורות אלה ובוודאי שלא נכסה את כולם. נתמקד רק בחלק מהפיוט ובע"ה נשלים בפעם אחרת.

ונתנה תוקף קדושת היום,¹

כי הוא נורא ואיום,²

ובו תינשא מלכותך,³

ויכון בחדס כיסאך ותשב עליו באמת.⁴

אמת כי אתה הוא דיין ומוכיח ויודע ועד,⁵

וכותב וחותם,⁶ וסופר ומונה,

ותזכור כל הנשכחות,⁷

¹ הביטוי "ונתנה תוקף" הוא ייחודי לפיוט והמצאת הפייטן. לא מצאנו (אינה ראייה) ביטוי כזה או דומה לו במקורות קדומים, ואלה המאוחרים מזכירים אותו תמיד בהקשר לפיוט זה. היחיד שמצאנו שמשמש בו, כשגרת לשון, הוא מהר"ם אלשיך (מאה 16, תורכיה, צפת) בהקדמתו לפירושו לתורה: "ונתנה תקף דברי האיגרת" וסביר שהוא שואל אותו מהמקור בפיוט ונתנה תוקף, שהוא כאמור מהמאה העשירית ואולי מוקדם מכך.

² למרות ששינה הפייטן את סדר המילים, נראה שכוונתו לפסוק בחבקוק א ז: "אִים וְנוֹרָא הוּא מְנוּן מִשְׁפָּטוֹ וְשֹׁאֲתוֹ יֵצֵא". פסוק זה נדרש בשמות רבה ל יז על יצר הרע ובויקרא רבה יח ב על אדם הראשון, שני מוטיבים שנראה להלן.

³ רמז לפסוק מברכת בלעם (במדבר כד ז): "וְיָרֵם מֵאֲגַג מַלְכוֹ וְתִנְשֵׂא מַלְכוֹתוֹ" ואולי גם למלכות דוד כמתואר בשמואל ב ה יב: "וְכִי נִשְׂא מַמְלַכְתּוֹ בְּעִבּוֹר עַמּוֹ יִשְׂרָאֵל". אך כאן מדובר בהינשאות מלכות הקב"ה בעולם, כפי שבאה לידי ביטוי בתהלים פרק כד שאנו אומרים בליל ראש השנה ויום הכיפורים: "שָׂאוּ שְׁעָרִים רְאִשֵׁיכֶם וְשָׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וְיָבֵא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד". ואפשר גם שעניין זה מודגש על רקע מלכות הארץ (אדום או ישמעאל) המתנשאת, המתוארת במדרשים ופסוקים רבים. ביקורת סמויה ותזכורת מי היא המלכות האמתית בעולם.

⁴ הפסוק המכונן הוא מתהלים פט טו: "צִדֵּק וּמִשְׁפָּט מְכוֹן כְּסָאֲךָ חֶסֶד וְאֱמֶת יִקְדְּמוּ פְנֵיךָ", אך ראה גם משלי כ כח במלכות הארץ: "חֶסֶד וְאֱמֶת יִצְרוּ מֶלֶךְ וְיָסַעַד בְּחֶסֶד כְּסָאֲךָ". ובמדרש, ראה אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מג: "ד' דגלים לכסא הכבוד: צדק ומשפט. חסד ואמת. שנאמר: צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך". ובמכילתא דרבי ישמעאל כי תשא - מסכתא דשבתא פרשה א: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שָׁבַת. מִמָּה שֶׁבַת? מִן הָעֲבוּדָה. או אף מן הדין? תלמוד לומר: וינפש, מגיד שאין הדין בטל מלפניו לעולם; וכן הוא אומר: צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פט טו)". הרי שיש יום דין גם בשבת – וי לנפש!

⁵ עפ"י הפסוק בירמיהו כט כג: "... וְאֲנֹכִי הַיּוֹדֵעַ וְגַדְנָא ה' ". ראה גם מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב: "וכי צריך היה משה להשיב? אלא למדה תורה דרך ארץ; בא משה והשיב תשובה לשולחו, שכן אמר משה: אף על פי שהוא יודע ועד, אישיב תשובה לשולחני". ושם נראה לנקד וְעַד, אבל אין זה הבדל משמעותי.

⁶ אולי רמז לפסוקים במגילת אסתר: "נִכְתְּבוּ וְנִחְתְּמוּ בְּטִבְעַת הַמֶּלֶךְ" וכן: "כִּי כָתַב אֲשֶׁר נִכְתְּבוּ בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ וְנִחְתְּמוּ בְּטִבְעַת הַמֶּלֶךְ אֵין לְהִשְׁבִּי". אם כתב וחותם מלך בשר ודם (אחשוורוש) אין להשיב, קל וחומר כתיבה וחתימה של מלך מלכי המלכים.

⁷ לא מצאנו פסוק מקור לביטוי זה, אולי הוא בתפילת חנה בשמואל א א יא: "וְזָכַרְתִּינִי וְלֹא תִשְׁכַּח אֶת אֲמֹתִי". אבל בדברי חז"ל מצאנו, במשנה במסכת תענית פרק ב משניות ג-ד, בסדר התפילה בתעניות ציבור בו מוסיפים שש ברכות לתפילת שמונה עשרה: "ואלו הן: זכרונות ושופרות, 'אל ה' בצרתה לי קראתי ויענני', 'אשא עיני אל ההרים', 'ממעמקים קראתיך ה'', 'תפילה לעני כי יעטוף' ... על הראשונה הוא אומר: מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' גואל ישראל. על השניה הוא אומר: מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות". ראה בהמשך המשנה שם חתימה של כל שש הברכות הנוספות: שומע תרועה, שומע צעקה, שומע תפילה, העונה בעת צרה, המרחם על הארץ. ברכת זכרונות ושופרות משותפת לתפילת תענית ציבור וראש השנה, אם כי בשינוי טופס הברכה החותמת

ותפתח את ספר הזיכרונות,⁸

ומאליו ייקרא וחותם יד כל אדם בו.⁹

.....

וכל באי עולם יעברו לפניך כבני מרון,¹⁰

כבקרת רועה עדרו¹¹

מעביר צאנו תחת שבטו¹²

כן תעביר ותספור ותמנה¹³ ותפקוד נפש כל חי¹⁴

– התוספת העיקרית המייחדת את תפילת ראש השנה היא ברכת מלכויות. ראה דברינו [מלכויות](#) בראש השנה. וכאן בא הפייטן ומזכיר לנו גם את ברכת זוכר הנשכחות.

⁸ גם זה כמובן ממגילת אסתר: " ... ויאמר להביא את ספר הזכרונות דברי הימים ויהיו נקראים לפני המלך". ראה גם גמרא ברכות ו ע"א שניים שלומדים תורה (בחברותא) נכתבים דבריהם בספר הזכרונות.

⁹ פסוק המקור הוא מאיוב פרק לו ז: "בַּיַד כָּל אָדָם יִחְתוּם לְדַעַת כָּל אֲנָשִׁי מַעֲשָׂהוּ", דברי אליהוא לאיוב. עפ"י המפרשים שם, הפייטן ללא ספק שינה את משמעות הפסוק וכוונתו שחותם יד האדם ומעשיו כתובים כולם בספר הזכרונות של הקב"ה. אבל אנו בחרנו להביא מהמדרש את דברי המשנה במסכת סנהדרין פרק ד משנה ה: "לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך שכל המאבד נפש אחד מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא. וכל המקיים נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאילו כתב עליו הכתוב מלא ... ולהגיד גדולתו של הקב"ה - שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה. ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם". תפילתנו לפיכך היא, שביום הדין יזכור הקב"ה שאנו חותמו, שכל אדם הוא חותם מיוחד לעצמו, ושכל המקיים נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא. ואין הקב"ה חפץ אלא להצדיק בריותיו ולקיים את עולמו (עפ"י דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן).

¹⁰ פה ברור שהפייטן לקח את דברי המשנה במסכת ראש השנה, פרק א משנה ב: "בראש השנה כל באי העולם עוברים לפניו כבני מרון שנאמר (תהלים ל"ג) היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם". ובגמרא ראש השנה יח ע"א הובאו שלושה פירושים לבני מרון: "מאי כבני מרון? הכא תרגמו כבני אמרנא. ריש לקיש אמר: כמעלות בית מרון. (אמר) רב יהודה אמר שמואל: כחיילות של בית דוד. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: וכולן נסקרין בסקירה אחת". והפייטן נקט כפירוש הראשון: בני אמרנא – צאן, שהרועה סוקר אותם בבוקר כשמוציאם למרעה ובערב כשחוזרים לדעת מניינם (ורש"י מפרש כך על פעולת מעשר בהמה). אבל ייתכן שהפייטן גם מרמז לדעה שאלה חיילות בית דוד בשל מוטיב המלך של ראש השנה וכן לסקירה של כולם כאחת, מה שמתאים יותר לנמשל, לבאי עולם העומדים לפני הרועה הלוא הוא הקב"ה. כך או כך, ראה דברים רבה (ליברמן) פרשת האזינו: "לכך אמר ישעיהו: דרשו ה' בהימצאו. משל למה הדבר דומה? למלך שאמר לעבדיו: צאו והכריזו בכל ממשלתי שאני יושב ודן דיני ממונות. כל מי שיש לו עסק עם חבירו יבוא לפני ואני דן אותו לכף זכות, עד שלא אשב לדון דיני נפשות. אמר הקב"ה יתברך שמו ויתעלה זכרו: הווי יודעים שאני דן את העולם בד' פרקים האלו: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, בר"ה כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון, בחג נידונין על המים. והללו ג' פרקים יושב אני לדון דיני ממונות, להעשיר ולהעני, להרבות או למעט. אבל ראש השנה, זמן דיני נפשות הוא, אם למות, אם לחיים; כדאמרין בתקיעתא דרב ועל המדינות בו יאמר וכו'. ואם עשיתם תשובה לפני צאנו אקבל אתכם ואדון אתכם לכף זכות ואשמע תפלתכם, שאני משיג מן החלונות מציץ מן החרכים, עד שלא אחתום גזר דין ביום הדין, שנאמר: דרשו ה' בהימצאו".

¹¹ הרעיון הכללי של הרועה המבקר את צאנו נזכר בתורה במצוות מעשר בהמה, סוף ספר ויקרא, כז לב-לג: "וכל מעשר בקר וצאן כל אֶשֶׁר יַעֲבֹר תַּחַת הַשֶּׁבֶט הָעֵשְׂרִי יִהְיֶה קֹדֶשׁ לֵה': לֹא יִבְקֹר בֵּין טוֹב לָרַע וְלֹא יִמְיָרְנוּ וְכו'". שם אסור לרועה לבקר בין טוב לרע וחובתו לסמוך כל בהמה עשירית כמות שהיא. רק המספר קובע. כאן הקב"ה כן מבקר בין טוב לרע ואולי גם ימיר פשעינו במחילה וסליחה. הביטוי היותר מדויק נלקח מיחזקאל לד יב: "בַּבִּקְרָת רֵעָה עֲדָרוּ בְיָוֶם הַיּוֹתוֹ בְּתוֹךְ צֹאנֹו נִפְרָשׁוֹת כֵּן אֲבָקָר אֶת צֹאנִי וְהִצַּלְתִּי אֶתֶּם מִכָּל הַמְּקוֹמֹת אֲשֶׁר נָפְצוּ שָׁם בְּיוֹם עֲנֹן וְעָרְפַל". שם הדברים הם לנחמה טובה, שם הקב"ה בא להציל את צאנו מידי הרועים אשר נכשלו ברעיית העם (ראה הפסוקים שם). ובנבואת ירמיהו לג יג על הטוב באחרית הימים: "בְּעֵרֵי הַקֶּר בְּעֵרֵי הַשְּׂפֵלָה וּבְעֵרֵי הַנֶּגֶב וּבְאֶרֶץ בְּנִמֵּן וּבְסִבְיָי יְרוּשָׁלַם וּבְעֵרֵי יְהוּדָה עַד תַּעֲבֹרְנָה הַצֹּאן עַל יְדֵי מִוֶּנֶה אֲמַר ה' ". ראה גם מדרש רבה כא ז בפרשת פנחס על הרועה המשלים את שמירתו ומחזיר את הצאן במפקד מסודר לבעל הבית על מנת שיעבירונו בנאמנות לרועה הבא. והכל שם בשבח [מניית עם ישראל](#) כפי שהרחבנו לדון בפרשת במדבר. אך הפייטן של נתנה תוקף מבקש שנחבר מילים אלה להעברת הצאן של יום הדין כפי המשנה הנ"ל במסכת ראש השנה.

¹² גם "תחת השבט" לקוח מהפסוק בספר ויקרא כז לב: "וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבור תחת השבט", שהוא כאמור על מעשר בהמה (וכפירוש רש"י שהבאנו בהערה 11 לעיל על "בני מרון"). ראה המחלוקת במשנה בתחילת מסכת ראש השנה אם ראש השנה למעשר בהמה הוא באחד באלול או באחד בתשרי. ואולי הכוונה גם לפסוק ביחזקאל כ לז: "וְהִעֲבַרְתִּי אֶתְכֶם תַּחַת הַשֶּׁבֶט וְהִבֵּאתִי אֶתְכֶם בְּמִסְרֵת הַבְּרִית", יחזקאל, כידוע, מכנה את עם ישראל "צאן" במספר רב של מקומות. ואז העברת הצאן תחת השבט היא "כחיילות של בית דוד" - שיטת רב יהודה אמר שמואל בגמרא ראש השנה יח ע"א שהבאנו בהערה 10 לעיל.

¹³ שוב ספירה ומניה. אולי ברמז לספירה ומנייה לטובה, כברכת בלעם: "מי מנה עפר יעקב ומספר את רבע ישראל" (במדבר כג י) וכריבוי בימי שלמה, מלכים א ג ח: "וַעֲבָדְךָ בְּתוֹךְ עַמְּךָ אֲשֶׁר בְּחַרְתָּ עִם רַב אֲשֶׁר לֹא יִמְנָה וְלֹא יִסְפֹּר מֵרֵב".

¹⁴ איוב פרק יב פסוק י, פסוק שמלווה אותנו כל ימי הסליחות והתשובה: "אֲשֶׁר בִּידוֹ נִפְשׁ כָּל חַי וְרוּחַ כָּל בֶּשֶׂר אִישׁ". ראה מדרש ספרי במדבר פרשת פנחס פיסקא קלט: "יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר מגיד הכתוב שכל הרוחות אין יוצאות אלא מלפניו. ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: סימן זה יהיה בידיך שכל זמן שאדם נתון בחיים נפשו פקודה ביד קונה, שנאמר: אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש (איוב יב י). ראה עוד במדרש ספרי דברים פרשת עקב פיסקא מ: " ... כיוצא בו אתה אומר: הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל (תהלים קכא ד). וכי ישראל בלבד הוא שומר? והלא הוא שומר את הכל, שנאמר: אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש (איוב יב י). ומה תלמוד לומר שומר ישראל? כביכול שאינו שומר אלא ישראל ובשביל שמירה ששומרם, שומר את הכל עמהם". מדרש זה עשוי להסביר את הלשון האוניברסאלית של פיוט נתנה תוקף שחוץ מהזכרת הזמן היהודי: ראש השנה ויום הכיפורים, מדבר בשפה כללית לכל באי עולם. מי שמכונים גם "באי בראשית". בא' בתשרי נברא העולם.

ותחתוך קצבה לכל בריותיך¹⁵

ותכתוב את גזר דינם.¹⁶

....

אמת כי אתה הוא יוצרם¹⁷

ואתה יודע יצרם כי הם בשר ודם.¹⁸

אדם יסודו מעפר וסופו לעפר,¹⁹

בנפשו יביא לחמו,²⁰

משול כחרס הנשבר.²¹

כחציר יבש²² וכציץ נובל,

¹⁵ לא מצאנו ביטוי זה רק במדרש תנחומא שהוא מאוחר לפיוט ואולי לקח ממנו. מדרש תנחומא פרשת מקץ סימן א: "למה נקרא שמן שחקים? שהן שוחקין את המים וממתקין אותם, ואח"כ הן יורדין ובקצבה הן יורדין. שהקב"ה קוצב לבריות כמה גשמים יורדין מראש השנה ועד סוף השנה. אמר רשב"י: כשישראל זוכין יורדין על הצמחין ועל האילנות ועל הזרעים והעולם מתברך, וכשהן חוטאין יורדין בימים ובנהרות. מכל מקום אינו פוחת מקצבה שפסק מפני שכל דבר דבר ושיוצא מפי הקב"ה בקצבה הוא נותן". עוד 'קצבה', במסכת ביצה דף טז עמוד א: "כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים, חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יום טוב, והוצאת בניו לתלמוד תורה. שאם פחת - פוחתין לו, ואם הוסיף - מוסיפין לו". ועוד בגמרא בבא בתרא דף י עמוד א: "דרש ר"י ברבי שלום: כשם שמזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה, כך חסרונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה, זכה - הלא פרוס לרעב לחמך, לא זכה - ועניים מרודים תביא בית".

¹⁶ מדרש תהלים (בובר) מזמור טז: "בראש השנה שכותב גזר דינם לחיים, וביום הכפורים חותם אותם".

¹⁷ פסוקים רבים יכולים לשמש מקור לאמירה שהקב"ה הוא יוצר האדם, כמו הבריאה כולה, ולנו נראה הפסוק הבא מישעיהו פרק סד פסוק ז: "ועתה ה' אבינו אָתָה אָנְחָנוּ הַחֲמֵר וְאָתָה יִצְרָנוּ וּמַעֲשֵׂה יְדָךְ כָּלֵנוּ:

¹⁸ נראה שהפסוק המכוון כאן הוא בתהלים פרק קג יד: "כִּי הוּא יָדַע יִצְרָנוּ זָכוֹר כִּי עֶפְרָאֵנוּ וּמִכָּאֵן גַּם הַמֶּשֶׁךְ הַפְּיוּט: אָדָם יִסּוּדוּ מֵעַפְר וְכוּ'. ובמדרש אבות דרבי נתן נוסח א פרק טז: "כך עתידים ישראל לומר לפני הקב"ה: ריבוננו של עולם, אתה יודע ביצר הרע שהוא מסית בנו, שנאמר: כי הוא ידע יצרנו (תהלים קג יד)". ובראשית רבה פרשת נח פרשה לד סימן י: "אמר רבי חייא רבה: עלובה היא העיסה שנחתומה מעיד עליה שהיא רעה: כי יצר לב האדם רע מנעוריו. אבא יוסי החרס אומר: עלוב הוא השאור, שמי שברא אותו מעיד עליו שהוא רע, שנאמר (תהלים קג) כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו". ראה דברינו בפרשת נח [יצר לב האדם רע מנעוריו](#). אז אולי גם הנחתום צריך לקחת אחריות מסוימת על העיסה שגיבל. ובכל מקרה, יסלח האדון, כמאמר אליהו רבה (איש שלום) פרשה יד: "באותה שעה נפתח להם פתח רחמים לפושעי ישראל לקבלן בתשובה, ולומר לפניו: ריבוננו של עולם, גלוי וידוע לפניך כי יצר הרע מגרה בנו. ברחמיך הרבים קבלינו בתשובה שלימה לפניך". ואולי גם היודע יצר כל יצורים, יודע גם להבחין בין מי שחטא ומי שלא חטא כמאמר מדרש תנחומא פרשת קרח סימן ז: "אתה יודע מחשבותיו של אדם ומה שבלבבות והכליות יועצות ויצרי בריותיך אתה מבין. ואתה יודע מי חטא ומי לא חטא, מי מרד ומי לא מרד. אתה יודע רוח של כל אחד ואחד מהן".

¹⁹ הכוונה בפשטות לפסוק בבראשית ג יט, לאחר חטא עץ הדעת: "כִּי עֶפְרָאֵנוּ וְאָל עֶפְרָאֵנוּ תִּשׁוּב". ראה ויקרא רבה כ ב, פרשת אחרי מות שמפליג בשבחי ותפארתו של אדם הראשון שעקבו היה מכה את גלגל החמה, "ואחר כל השבח הזה: כי עפר אתה ואל עפר תשוב". ולפיך מה יש לנו, שאר בני תמותה לשמוח ולקוות בעולם הזה. וראו עוד דרשתו של רבי שמעון בן יוחאי בבראשית רבה כ סימן י, שמדגיש את המילה "תשוב" שבפסוק: "כי עפר אתה ואל עפר תשוב, מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה: כי עפר אתה ואל עפר תלך לא נאמר, אלא תשוב". והפייטן שלנו נקט בלשון "וסופו לעפר". האם שינוי לשון זה משמעותי? האם בחר הפייטן להתעלם מדרשת רשב"י משום שתחיית המתים איננה רלוונטית לעמידתנו בימי הדין כאן בעולם הזה?

²⁰ ביטוי זה לקוח ממגילת איכה, המיוחסת לירמיהו, פרק ה פסוק ט: "בְּנַפְשֵׁנוּ נִבְיֵא לְחַמְנוּ מִפְּנֵי חֶרֶב הַמִּדְבָּר". ואולי גם רמז לאזכור הביטוי בהושע ט ד: "כִּי לְחֵמָם לִנְפְשָׁם לֹא בּוֹא בֵּית ה' ". ועכ"פ במדרש, ראה איכה רבה ה ט: "בנפשנו נביא לחמנו – אמר רשב"ג: הראשונים על ידי שהריחו מקצת צרתן של ארבע מלכויות קצרה רוחן, אבותינו כתיב בהון: "ותקצר נפש העם בדרך" (במדבר כא ד), דניאל אמר: אֶתְפָּרִית רֹחִי אֲנִי (דניאל ז טו), ישעיה אמר: עַל כֵּן מָלְאוּ מִתְּנֵי חֻלְחָלָה (ישעיה כא ג), ירמיה אמר: בנפשנו נביא לחמנו. אנו שנתונים בתוך ארבע מלכויות, על אחת כמה וכמה". ראה מקבילה (מקור?) בשיר השירים רבה ג ב והסיום שם: "אנו שאנו מובלעין בתוך מעיהן כמה ימים וכמה שנים וכמה קצים וכמה עיבורן, על אחת כמה וכמה". אז אולי בימינו, במדינת ישראל העצמאית, נוכל להקל מעט.

²¹ לא מצאנו פסוק לביטוי זה ונראה שהוא מטבע לשון שטבע הפייטן. לשון זו מרמזת, כמובן, להלכות טומאה וטהרה הקובעות שכלי חרס שנטמא אין לו תקנה אלא בשבירה: "אין טהרה לכלי חרס אלא שבירתו" (תוספתא מסכת כלים (בבא קמא) פרק ז הלכה יד). אלא שאדם איננו חרס וכבר אמר בעל ספר תהלים (נא יט): "זִבְחֵי אֱלֹהִים רֹחַ נְשָׁבְרָה לֵב נְשָׁבְרָה וְנִדְבָה אֱלֹהִים לֹא תִבְזֶה". ובאו על כך דברי המדרש במסכת סוטה ה ע"ב: "א"ר יהושע בן לוי: בוא וראה כמה גדולים נמוכי הרוח לפני הקב"ה. שבשעה שבית המקדש קיים, אדם מקריב עולה - שחר עולה בידו, מנחה - שחר מנחה בידו. אבל מי שדעתו שפלה, מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כולם, שנאמר: זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נא); ולא עוד, אלא שאין תפלתו נאמסת, שנאמר: לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזז (שם)". ראה דברינו [זבחי אלהים רוח נשברה](#) בפרשת צו.

²² ראה שני פסוקים סמוכים מישעיהו פרק מ, פסוקים זח-זח: "בִּשְׁחִיר חֲצִיר נִבֵּל צִיץ כִּי רֹחַ ה' נִשְׁבָּה בּוֹ אֲכָן חֲצִיר הָעָם: יְבֵשׁ חֲצִיר נִבֵּל צִיץ וְדָבַר אֱלֹהֵינוּ יָקוּם לְעוֹלָם". ומכל המדרשים על פסוק זה, בחרנו במדרש פתרון תורה פרשת ראשי המטות עמוד 219 שרואה באפסות זו דווקא סיבה להתבוננות ועשייה: "אמר ר' תנחומא: אדם חציר יבש, ראה צרכיך ודע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל מלאכתך, ולפני מי אתה מדבר ולפני מי אתה נודר ולפני מי אתה נשבע - לפני מלך מלכי המלכים ברוך הוא, מושב יקרו בשמים ממעל ושכינת עזו בגבהי מרומים. ואל תאמר לא הייתי יודע, שהכל גלוי וידוע לפניו, שהוא תוכן לבבות ונוצר נפשות, יודע ומבין ומשלם לאדם כפועלו וכמעשה ידי".

כצל עובר²³ וכענן כלה²⁴

זכרונו נושבת ואבק פורח וכחלום יעוף.²⁵

לשנה טובה תכתבו ותחתמו

לשנת חיים וקיימים²⁶

מחלקי המים

מים אחרונים: כאמור, נגענו רק במקצת מהמקורות ולא סקרנו את הפיוט כולו. נשלים בע"ה במועד זה בשנה האחרת, כולנו בה נצבים חיים וקיימים.

²³ הפסוק אליו מכוון כאן הפייטן הוא ללא ספק: "אדם להבל דמה ימיו כצל עובר" (תהלים קמד ד). ובאו עליו דברי המדרש בקהלת רבה פרשה א סימן א: "שלמה אמר: כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים ויעשם כצל (קהלת ו יב), באיזה צל? אם כצלו של כותל - יש בו ממש. אם כצלו של דקל - יש בו ממש. בא דוד ופירש: ימיו כצל עובר (תהלים שם). ר' הונא בשם רב אחא: כהדין עופא דעבר וטוליה עבר עמיה (כאותו עוף שעובר וצילו עובר איתו). שמואל אמר: כצלן של דבורים שאין בו ממש של כלום". וכבר קדם לו מדרש בראשית רבה צו ב, בפטירתו של יעקב אבינו, שמזכיר לנו פסוקים נוספים על אפסות הצל: "ויקרבו ימי ישראל למות, זהו שאמר הכתוב: כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו, כצל ימינו על הארץ ואין מקוה (דברי הימים א כט טו), והלואי כצלו של כותל או כצלו של אילן! אלא כצלו של עוף בשעה שהוא עף, שנאמר: ימיו כצל עובר". ועל מנת לא להישאר באווירה קשה זו, נזכיר את דברינו **וסוכה תהיה לצל** בהם הראינו שזו בדיוק מטרת מצוות הסוכה הבעל"ט, לסמל צל קבוע ויציב יותר, ככתוב: "וסכה תהיה לצל יומם מחרב ולמחסה ולמסתור מזג וממטר" (ישעיהו ד ו). ובמדרש רות רבה ה ד: "בוא וראה כמה גדול כוחן של צדיקים וכמה גדול כוחה של צדקה וכמה גדול כחן של גומלי חסדים שאין חסין לא בצל שחר ולא בצל כנפי ארץ ולא בצל כנפי שמש ולא בצל כנפי חיות ולא בצל כנפי כרובים ולא בצל כנפי שרפים, אלא בצל מי שאמר והיה העולם, שנאמר (תהלים ל"ו) מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיון".

²⁴ הפסוק הוא איוב פרק ז פסוק ט: "פלה ענן וילך פן יורד שאול לא יעלה". ובמדרש אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עולם קטן עמוד 406: "ברא הקב"ה בעולם: ענן קשת ברק לפיד שלג מטר. וכולם ברא באדם: ענן - מיתתו של אדם שנאמר: כלה ענן וילך". חז"ל אמנם ראו בפסוק זה, בעיקר בחציו השני, כפירה של איוב בתחיית המתים (בבא בתרא טז א), וכן הוא בתנחומא בראשית סימן ה: "הצדוקין כופרין ואומרים כלה ענן וילך כן יורד שאול לא יעלה". גם גדולי מחשבת ישראל, רס"ג בספרו האמונות והדעות מאמר ז והרמב"ם באגרת תחיית המתים, מביאים פסוק זה כבעיית בהקשר של תחיית המתים, אבל נראה שהפייטן לקח את מה שנוגע לחיינו כאן בעולם הזה, כפי שכבר ראינו בהערה 20 לעיל. וחיים אלה הם כענן כלה. האמונה בתחיית המתים ודאי שאיננה מקלה על עמידתנו ביום הדין, בו אנו מבקשים חיים בעולם הזה ודואגים על השנה המתחילה כעת.

²⁵ הביטוי לקוח מאיוב פרק כ, דברי צופר הנעמתי לאיוב. ראה שם מספר פסוקים ובתוכם גם הביטוי כחלום יעוף: "הזאת ידעת מני עד מני שים אדם עלי ארץ: ... אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע ... פחלום יעוף ולא ימצאוהו וידד כחזיון לילה". וחז"ל דרשו פסוקים אלה על אדם הראשון. ראה בראשית רבה כא ג: "אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע ... שמגיע לעננים. א"ר יהושע בר' חנינא ור"י ברבי סימון בשם ר' אלעזר: מלוא כל העולם כולו בראו. מן המזרח למערב ... מן הצפון לדרום ... אף כחללו של עולם. כגללו לנצח יאבד - על שגילל מצוה קלה, נטרד מגן עדן: רואיו יאמרו אוי - הן הוא האדם? כיון שטרדו התחיל מקונן עליו, ואומר: הן האדם היה כאחד ממנו". ראש השנה הוא עפי" המסורת בו נברא אדם הראשון וחטא. ובדברים רבה פרשת ואתחנן, נדרשים פסוקים אלה על משה שביקש לא למות ולהיכנס לארץ והקב"ה עונה לו: "כבר קנסתי מיתה על אדם הראשון".

²⁶ איחול נאה זה לראש השנה, שיסודו בתפילת הכהן הגדול ביום הכיפורים, מצאנו מקורו והוא במדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק יח: "ויאמר שוב אשוב אליך. כפל הדיבור, כלומר אמת ונכון, כי בודאי אשוב בלי ספק, כעת חיה. כעת הזאת לשנה הבאה, וכולכם היו חייך וקיימין". מכאן שאנו מאחלים איש לרעהו שנזכה לעמוד למועד הזה כעת חיה בראש השנה של השנה הבאה, כולנו חיים וקיימים, כמו שהמלאך בישר לשרה שאת פקידתה אנו קוראים היום הראשון של ראש השנה. ואולי זו עוד סיבה, אם כי עקיפה, לקריאת פקידת שרה ביום הראשון של ראש השנה שלא הזכרנו בדברינו **וה' פקד את שרה** במועד זה בשנה האחרת.